

Ewa Korc

Zmiany administracyjno-terytorialne na obszarze byłych Prus Wschodnich ze szczególnym uwzględnieniem terenu województwa olsztyńskiego

---

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 3-22

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY i MATERIAŁY

Ewa Korc

Zmiany administracyjno-terytorialne na obszarze byłych Prus Wschodnich ze szczególnym uwzględnieniem terenu województwa olsztyńskiego*

I

Opracowanie niniejsze stanowi próbę zarysu zmian administracyjno-terytorialnych na obszarze zamkniętym od zachodu ujściem Wisły, od wschodu ujściem Niemna, od północy pobrzeżem Bałtyku, a od południa północną granicą Mazowsza. Występujące tu zmiany administracyjno-terytorialne na przestrzeni ostatnich pięćdziesięciu lat uwarunkowane były przede wszystkim zmianami politycznymi na tym skrawku Europy. Inny był podział tych terenów w okresie władztwa Zakonu Krzyżackiego, inny, gdy stanowiły one części składowe państwa pruskiego, a następnie Rzeszy Niemieckiej, inny wreszcie po 1945 r.

Literatura przedmiotu, zwłaszcza niemiecka, dotycząca tej problematyki jest niezmiernie obfita¹. Szczególne jednak znaczenie dla XIX i pierwszej połowy XX w. ma wydany ostatnio w Republice Federalnej Niemiec zarys administracji tych terenów².

Znacznie uboższa jest polska literatura przedmiotu. Badacze zajęli się tą problematyką dopiero po 1945 r., koncentrując się głównie na pierwszej połowie XX w.³ Brak przy tym opracowania monograficznego na ten temat. Znajdujemy

---

*Artykuł jest zmienioną wersją referatu przedstawionego na konferencji naukowej „Pruska kraina — Prussia — Prusy: pojęcie, tradycja, perspektywa integracji”, Stare Jabłonki, 20—22 września 1996 r. (por. sprawozdanie R. Wolskiego, KMW, 1996, nr 4, ss. 699—702).

1 Zob. np. W. Apelt, *Geschichte der Weimarer Verfassung*, München 1946; M. Bär, *Die Behördenverfassung in Westpreussen seit der Ordenszeit*, Danzig 1912; Bitter, *Handwörterbuch der preussischen Verwaltung*, Leipzig 1906; C. Bornhak, *Geschichte des Preussischen Verwaltungsrechts*, Bd. 1—3, Berlin 1884—1886; H. Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Bd. 1—2, II wyd., Karlsruhe 1966; G. Dettmer, *Die Ost- und Westpreussischen Verwaltungsbehörden im Kulturkampf*, Heidelberg 1958; O. Hintze, *Regierung und Verwaltung. Gesammelte Abhandlungen zur Staats-Rechts- und Sozialgeschichte Preussens*, II wyd., Göttingen 1967; A. Horn, *Die Verwaltung Ostpreussens seit der Säkularisation 1525—1875*, Königsberg 1890; E. R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, Bd. 1—4, Stuttgart 1957—1963; R. Koselleck, *Preussen zwischen Reform und Revolution, Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848*, Stuttgart 1967; M. Laubert, *Die Verwaltung der Provinz Posen 1815—1847*, Breslau 1923; C. Reusch, *Darstellung der gegenwärtigen Eintheilung des Königreichs Preussen, insbesondere des Verwaltungsbezirks der königlichen Regierung zu Königsberg*, w: *Beiträge zur Kunde Preussens*, Bd. 2 (1819); G. Schmoller, *Preussische Verfassungs-, Verwaltungs- und Finanzgeschichte*, Berlin 1921.

2 W. Hubatsch (hrsg.), *Grundriss zur deutschen Verwaltungsgeschichte 1815—1945*, Reihe A: Preussen, Bd. 1—3, Marburg/Lahn 1975.

3 T. Cieślak, *Pomorze Wschodnie w XIX i XX wieku ze specjalnym uwzględnieniem podziałów administracyjnych*, Olsztyn 1966; S. Gierszewski, *Naczelne władze Prus Zachodnich (1772—1920). Zmiany administracyjne a sukcesje registratur*, Archeion, 1960, t. 33; J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871—1945*, Poznań 1969; K. Piwarski, *Dzieje Prus Wschodnich w czasach nowożytnych*, Gdańsk—Bydgoszcz 1946; [K. E.] Sieniawski,

natomiast wiele prac przyczynkarskich dla okresu po roku 1945⁴. W dalszym ciągu więc problematyka kształtowania się i działalności administracyjnej na tym obszarze czeka na swego badacza.

W opracowaniu zastosowano podział chronologiczny, z uwagi na to, iż w dziejach zmian administracyjno-terytorialnych wyróżnić można bardzo wyraźnie cztery okresy: pierwszy — od sekularyzacji państwa zakonnego do powstania królestwa w Prusach, drugi — od powstania królestwa do kongresu wiedeńskiego, trzeci — od kongresu wiedeńskiego do 1945 r., czwarty — po 1945 r.

Przy opracowywaniu okresów wcześniejszych posługiwano się głównie literaturą przedmiotu, zarówno niemiecką, jak i polską, sięgając przy tym do dzienników ustaw Prus i Rzeszy. Analizując okres po 1945 r. posłużono się, oprócz literatury przedmiotu, materiałami dwóch zespołów archiwalnych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Olsztynie. Pierwszy z nich to akta Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, drugi — to akta Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie⁵.

Na podstawie tych materiałów podjęto próbę ukazania zmian administracyjno-terytorialnych, jakie nastąpiły po sekularyzacji Zakonu Krzyżackiego, charakterystykę reform administracyjnych dokonanych w królestwie w Prusach. Szczególnie wiele uwagi poświęcono reformom administracyjno-terytorialnym w państwie pruskim na początku XIX w. Podkreślono zmiany, jakie następowały w latach międzywojennych i wkrótce po wybuchu II wojny światowej. Ukazano rodzące się w czasie okupacji niemieckiej plany polskich ośrodków konspiracyjnych włączenia po wojnie tych obszarów w granice odrodzonej Polski oraz scharakteryzowano zmiany administracyjno-terytorialne, jakie miały miejsce na tych terenach po 1945 r.

II

Po hołdzie pruskim, złożonym przez księcia Albrechta Hohenzollerna królowi Zygmuntovi Staremu w 1525 r., Prusy Książęce, obejmujące obszar państwa Zakonu Krzyżackiego w jego granicach ustalonych po drugim pokoju toruńskim (1466), zostały lennem Polski. Obszar ten podzielono na trzy obwody: Sambię, Natangię i Górne Prusy, zwane też Pogórzem. Obwód sambijski

Biskupstwo Warmińskie, jego założenie i rozwój na ziemi pruskiej z uwzględnieniem dziejów, ludności i stosunków geograficznych, t. 1, Poznań 1878; S. Salmonowicz, *Ustrój polityczny Pomorza w XIX w. Stan badań i postulaty badawcze*, Czasopismo Prawno-Historyczne, 1976, t. 28, nr 2, ss. 165—176; J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowoschodnie (Neuostpreussen) 1795—1806*, Poznań 1963; tegoż, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe, 1793—1806*, Wrocław 1957; *Węzłowe problemy dziejów Prus XVII—XX wieku. Materiały z sesji naukowej w UAM (11 i 12 VI 1970)*, pod red. G. Labudy, Poznań 1971; Z. Wojciechowski, *Rozwój terytorialny Prus w stosunku do ziem macierzystych Polski*, Toruń 1933.

4 T. Filipkowski, *Zagadnienia Prus Wschodnich w memorialach przedłożonych Polskiemu Komitetowi Wyzwolenia Narodowego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej: KMW), 1980, nr 1; T. Grygier, *Dokumentacja archiwalna Urzędów Województwa Olsztyńskiego*, KMW, 1964, nr 3; E. Kosiarsz, *Wyzwolenie Polski Północnej*, Gdynia 1967; K. Sobczak, *Operacja Mazowiecko-Mazurska 1944—1945*, Warszawa 1967; F. Sokółowski, *Z badań nad administracją Okręgu Mazurskiego 1945—1946*, KMW, 1974, nr 3; tegoż, *Materiały źródłowe do początków administracji polskiej na Warmii i Mazurach w 1945 roku*, Rocznik Olsztyński, 1972; A. Wakar, *Administracja Publiczna*, Rocznik Olsztyński, 1964, t. 6; E. Wojnowski, *Warmia i Mazury w latach 1845—1947*, Olsztyn 1968.

5 Archiwum Państwowe w Olsztynie, zespół akt Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski (dalej: APO, UPR); Archiwum Państwowe w Olsztynie, zespół akt Urząd Wojewódzki w Olsztynie (dalej: WAPO, UW).

obejmował poza miastem Królewcem dziewięć starostw: Szaki, Rybaki, Tapiawę, Neuhausen, Labiawę, Wystruć, Ragnetę, Tylżę i Kłajpedę. Obwód Natangii obejmował trzynaście starostw i dwa urzędy dziedziczne, starostwa: Zgorzelice, Bałgę, Pruską Hławkę, Bartoszyce, Kętrzyn, Olecko, Barty, Węgorzewo, Elk, Pisz, Ryn, Giżycko, Szestno; urzędy dziedziczne: Gierdawy i Neuhof. Obwód Pogórza obejmował dwanaście starostw i trzy urzędy dziedziczne, starostwa: Pasłek, Morąg, Miłakowo, Przemark, Miłomłyn, Ostródę, Olsztynek, Kwidzyn, Prabuty, Nidzicę, Działdowo, Szczytno; urzędy dziedziczne: Susz, Hławę i Dąbrówno.

W końcu XVII w. znaczenie starostw (kapitanatów) zmalało, a w 1752 r. zniesiono je zupełnie, jednak w późniejszych podziałach administracyjnych ich obszar stanowił punkt wyjścia dla nowych granic.

III

Przez ponad dwieście lat podział administracyjny Prus nie uległ zmianie. Dopiero lata dwudzieste XVIII w. przyniosły znaczne zmiany w podziale administracyjnym Prus. W 1723 r. z obwodu sambijskiego wydzielono obwód litewski. W tym samym roku utworzono Kamerę Wojenno-Skarbową (Kriegs- und Domänenkammer) w Królewcu. Taka sama kamera powstała w 1736 r. w Gąbinie⁶. W 1752 r. skasowano obwody i starostwa, wprowadzając podział na powiaty. Do kamery królewieckiej należały powiaty: sambijski, tapiawski, zgorzelicki, kętrzyński, nidzicki, morąski i kwidzyński. Kamera gąbińska obejmowała powiaty: wystrucki, olecki i szestneński⁷.

Zmiany te związane były z kształtowaniem się nowych struktur administracji państwowej i prowincjonalnej nowoczesnego państwa absolutystycznego. Duży wpływ miało bowiem utworzenie stałej armii w Prusach, co musiało pociągnąć za sobą zmiany systemu podatkowego i organizacji władz lokalnych.

Cały wiek XVIII jest okresem ekspansji terytorialnej państwa pruskiego. Początkowo nabytki miały miejsce na terenie Pomorza Zachodniego (Szczecin i wyspy Uznam, Wolin), następne zaś, po zwycięskich wojnach śląskich, kiedy Prusy uzyskały Górny i Dolny Śląsk wraz z hrabstwem kłodzkim, co doprowadziło do okrążenia od południa, zachodu i północy słabnącego państwa polskiego.

Następnym etapem był udział Prus w pierwszym rozbiórce Polski i przyłączenie Pomorza Gdańskiego, Warmii oraz kilku powiatów nadnoteckich.

Warmia aż do chwili pierwszego rozbioru Polski zajmowała specyficzne miejsce w strukturze państwowej. Na podstawie bulli papieża Innocentego IV z 29 lipca 1243 r. podbite przez Zakon Krzyżacki ziemie pruskie podzielone zostały na cztery diecezje: chełmińską, pomezzańską i sambijską, największą z nich była diecezja warmińska, obejmująca środkową część Prus.

Wspomniana bulla papieska zawierała poza tym rozporządzenie stwierdzające, że w każdej diecezji, poza chełmińską, gdzie stosunki ułożyły się inaczej, Zakon, na którym spoczywał obowiązek zdobywania kraju, kolonizowania go,

6 M. Toeppen, *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858, ss. 260–261.

7 *Warmia i Mazury w rozwoju dziejowym (1466–1939)*. Mapy historyczne, Olsztyn 1969, s. 7.

utrzymywania w nim ładu, będzie posiadał dwie trzecie ziemi; jedna trzecia miała się stać własnością biskupów jako podstawa ich utrzymania. W diecezji warmińskiej 27 kwietnia 1251 r. biskup otrzymał, wybraną przez siebie, środkową część diecezji⁸. Cała diecezja liczyła wówczas około 120 mil², z czego biskup dostał jako uposażenie 47 mil². Na to terytorium złożyła się część pruskiej Warmii i wschodnia część Pomezanii. W 1254 r. diecezja warmińska, wraz z rozwojem państwa zakonnego, powiększyła się do 200 mil², z czego na posiadłości ziemskie biskupa przypadło 76 mil². Granice dominium biskupiego ustalono ostatecznie w 1374 r., kiedy to zakończył się spór między biskupem a Zakonem o ziemię sięgające w Puszczy Galindzką. I to właśnie terytorium, stanowiące uposażenie (dominium) biskupie, zyskało na stałe nazwę „Warmia”⁹.

Terytorium to liczyło 4274 km² i zostało podzielone na dziesięć komornictw: barczewskie (wartemborskie), braniewskie, dobromiejskie, fromborskie, jeziorańskie, lidzbarskie, olsztyńskie, orneckie, pieniądzeńskie (melzackie) i reszelskie¹⁰.

Część diecezji, oddana biskupowi jako uposażenie, uległa jeszcze jednemu podziałowi: dwie trzecie przypadły samemu biskupowi, a jedna trzecia oddana została w bezpośrednie władanie kapituły warmińskiej, kreowanej w 1260 r. przez biskupa Anzelma¹¹. Były to obszary komornictw: fromborskiego, pieniądzeńskiego i olsztyńskiego.

Po pierwszym rozbiorze zniknęła administracyjna odrębność Warmii. Prusy zunifikowały ją pod względem podziałów administracyjno-terytorialnych z resztą ziem swego państwa.

Ziemie zagarnięte Polsce w pierwszym rozbiorze przyłączone zostały do Prus z następującym podziałem administracyjnym: dominium warmińskie z powiatami braniewskim i lidzbarskim włączone zostały do kamery królewieckiej; starostwa Drachimek Szczeciński (Draheim) i Lębork (Lauenburg) oraz Bytów (Bütow) do Pomorza; tereny Elbląga, Kwidzyna, ziemia chełmińska (bez Torunia) i pomorska (bez Gdańska) tworzyły łącznie z powiatem kwidzyńskim, wyłączonym z kamery królewieckiej, od 13 listopada 1772 r. oddzielną kamerę kwidzyńską, obejmującą powiaty: chełmiński, tczewski, malborski, kwidzyński, michałowski i stargardzki¹².

Mocą rozporządzenia gabinetowego (Kabinettsorder — KO) z 31 stycznia 1773 r. departament kamery kwidzyńskiej przemianowany został na „Prusy Zachodnie” (Westpreussen). Równocześnie z departamentów kamery królewieckiej i gabińskiej powstała „prowincja Prusy Wschodnie” (Provinz Ostpreu-

8 J. Obłąk, *Historia diecezji warmińskiej*, Olsztyn 1959, s. 10; zob. również V. Röhrich, *Die Teilung der Diözese Ermland zwischen dem deutschen Orden und dem ermländischen Bischofe*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 1898—1899, Bd. 12, s. 218.

9 B. Leśnodorski, *Dominium Warmińskie (1243—1569)*, Poznań 1949, ss. 5—6; zob. również V. Röhrich, *Die Kolonisation*, s. 605; M. Pollakówna, *Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim*, Poznań 1953, s. 2.

10 J. Obłąk, op. cit., s. 10.

11 B. Leśnodorski, op. cit., s. 7.

12 *Geschichte der deutschen Länder „Territorien-Ploetz”*, Bd. 2: *Die deutschen Länder vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart*, hrsg. v. Georg Wilhelm Sante und A. G. Ploetz-Verlag (dalej: Territorien—Ploetz), Würzburg 1971, s. 79.

ssen)¹³. Od roku 1791 do 1810 tereny te podporządkowane były nadprezydentowi w Królewcu¹⁴. Pozostałe dwie enklawy polskie, tzn. Gdańsk i Toruń z okolicami, państwo pruskie wchłonęło w czasie drugiego rozbioru w 1793 r.

Na mocy konwencji elbląskiej z 10 listopada 1807 r. przyłączono do Księstwa Warszawskiego powiaty chełmiński i michałowski (z wyjątkiem Grudziądz, który włączony został do powiatu kwidzyńskiego) oraz okręg nadnotecki (z wyjątkiem północnych części powiatów kamińskiego i waleckiego pozostawionych przy Prusach w granicach kamery kwidzyńskiej).

Okres kryzysu w 1806/1807 wskazywał jednoznacznie na przeciążenia landratów administrowaniem o wiele za dużymi powiatami¹⁵, w związku z czym w reskrypcie z 11 sierpnia 1809 r. ustalono wytyczne projektu nowego podziału, tak aby w każdym powiecie występowało miasto powiatowe. Powiat miał obejmować nie więcej niż 25 mil² powierzchni i około 30 tys. mieszkańców. Jednak z powodu trudnej sytuacji politycznej Prus w tym okresie (wojny napoleońskie), ostateczna decyzja została odroczone. Pośrednim rozwiązaniem była uchwała w rozporządzeniu gabinetowym z 30 marca 1809 r. wraz z instrukcją z 1 lipca 1809 r.¹⁶, przewidująca zwiększenie liczby powiatów; powiatami zarządzać mieli dotychczasowi landraci przy pomocy dodanych im asystentów.

Już 26 grudnia 1808 r. kamery wojenno-skarbowe w Królewcu, Gąbinie i Kwidzynie przemianowane zostały na „rejencje”¹⁷.

IV

Nowy porządek Europy, ustanowiony podczas kongresu wiedeńskiego w 1814/1815, oraz pierwszy i drugi pokój paryski wpłynęły na poważne zmiany terytorialne państwa pruskiego. Król pruski Fryderyk Wilhelm III, przed uchwaleniem aktu kongresu wiedeńskiego 9 czerwca 1815 r., regulującego problemy terytorialne w Europie, zaczął wprowadzanie w swoim państwie nowej struktury administracyjnej. W konsekwencji rozważań i zabiegów, jeszcze przed wojnami napoleońskimi, wydał rozporządzenie zmierzające do poprawy organizacji urzędów władz prowincjonalnych (*Verordnung wegen verbesserter Einrichtung der Provinzialbehörden*), ustanawiające nowy podział obszarów administracyjnych i modyfikację struktury władz¹⁸. Państwo pruskie podzielono wówczas na dziesięć prowincji: Prusy Wschodnie, Prusy Zachodnie, Brandenburgię, Pomorze, Śląsk, Wielkie Księstwo Poznańskie, Saksonię, Westfalię, Jülich-Kleve-Berg oraz Wielkie Księstwo Dolnorenckie. W 1824 r. liczba prowincji zmniejszyła się do ośmiu, wtedy bowiem Prusy Wschodnie i Zachodnie

¹³ Ibidem, s. 79.

¹⁴ *Staats- und Verwaltungsgrenzen in Ostmitteleuropa, Historisches Kartenwerk II: Das Preussenland*, bearb. v. E. Keyser, München 1954.

¹⁵ M. Toeppen, op. cit., s. 343.

¹⁶ W. Hubatsch, *Grundriss*, s. 8.

¹⁷ *Gesetz-Sammlung für die Königlich Preussischen Staaten (Preussische Gesetzsammlung)* (dalej: GS), 1806/10, s. 464. *Verordnung „wegen verbesserter Einrichtung der Provinzial—Polizei und Finanzbehörden”*; T. Cieślak, *Pomorze Wschodnie w XIX i XX wieku*, s. 18 podaje 1818 r. jako datę przemianowania kamer wojenno-skarbowych na rejencje.

¹⁸ GS, 1815, s. 85.

połączono w jedną prowincję — Prusy¹⁹. Wcześniej (1822) dwie prowincje — Jülich-Kleve-Berg i Dolną Nadrenię zjednoczono w jedną prowincję reńską. Ogólną liczbę obwodów rejencyjnych szacowano na 25. Odpowiednio do tych propozycji, prowincję Prusy Wschodnie podzielono na obwody rejencyjne Królewca i Gąbina, natomiast prowincję Prusy Zachodnie na obwody rejencyjne Gdańska i Kwidzyna. Kolejne rozporządzenie, z 30 kwietnia 1815 r., w paragrafie 35 ustalało ujednolicony podział rejencji na powiaty. Dużą wagę przywiązywano do paragrafu 36 wymienionego rozporządzenia, polecając, aby wszystkie miejscowości znajdujące się w dotychczasowych granicach powiatu nadal w nim pozostały podporządkowane landratowi. Jedynie „znaczniejsze” (ansehnliche) miasta mogły stanowić wyjątek.

Wydana 3 lipca 1815 r. instrukcja wykonawcza (Ausführungsinstruktion) rozporządzenia z 30 kwietnia 1815 r. podawała wytyczne, które należało brać pod uwagę przy podziałach na powiaty²⁰. Respektując granice przejętych powiatów, zarządzono, aby liczyły one nie mniej niż 20 tys., ale też i nie więcej niż 36 tys. mieszkańców, których miejsca zamieszkania mogły być oddalone nie więcej niż dwie do trzech mil od siedziby władz powiatowych. Wyjątkowy charakter tworzenia powiatów miejskich określał rozdział czwarty instrukcji wykonawczej. Podstawę wyłączenia miasta stanowiło posiadanie ważnych dla całego państwa instytucji, jak np. kolegiów prowincjonalnych, uniwersytetów, portów. Mogło to również nastąpić, jeśli zmiana taka warunkowała dobrobyt ludności zajmującej się handlem lub rzemiosłem, natomiast określona liczba mieszkańców nie stanowiła podstawy do wyłączenia miasta. Tego typu regulacja nastąpiła dopiero po wejściu w życie paragrafu 4 ordynacji powiatowej (Kreisordnung) z 13 grudnia 1872 r. Miasta liczące 25 tys. mieszkańców, bez wliczania stacjonujących w danym mieście jednostek wojskowych, mogły uzyskać wyłącznie miasta z powiatu²¹. Podstawowym celem reformy administracji z 1815 r. było dążenie do likwidacji enklaw oraz „zaokrąglanie” granic powiatów. Rozporządzenie z 30 kwietnia 1815 r., odnoszące się do nowej organizacji administracji państwa pruskiego, przy podziale prowincji wschodniopruskiej na rejencję królewiecką i gąbińską, a zachodniopruskiej na gdańską i kwidzyńską, nawiązywało do poprzedniej sytuacji, przewidywało jednak znaczne zmiany graniczne²². Miasto Gdańsk i okolice przyłączono do Pomorza

19 M. Bär, *Die Behördenverfassung in Westpreussen seit der Ordenszeit*, Danzig 1912, s. 175, 330; GS, 1815, s. 85.

20 B. Schulze, *Die Reform der Verwaltungsbezirke in Brandenburg und Pommern 1809—1818*, Berlin 1931, ss. 118—120.

21 GS, 1872, s. 661.

22 Zmiany administracyjno-terytorialne w rejencji królewieckiej po reformie podziałów powiatowych w 1819 r. Nowa administracja rozpoczęła pracę od 1 kwietnia 1819 r. w następujących powiatach: Olsztyn (Allenstein), Braniewo (Braunsberg), Pruska Itawka (Preussisch Eylau), Rybaki (Fischhausen), Frydląd (Friedland), Gierdawy (Gerdaunen), Mamonowo (Świętomiejsce, Heiligenbeil), Lidzbark (Heilsberg), Pastęk (Preussisch Holland), Królewiec miasto (Königsberg), Królewiec powiat, Labiawa (Labiaw), Kłajpeda (Memel), Morąg (Mohrungen), Nidzica (Neidenburg), Szczytno (Ortelsburg), Ostróda (Osterode), Kętrzyn (Rastenburg), Reszel (Rössel), Welawa (Wehlau). 1 X 1902 r. landratura powiatu frydlańskiego przeniesiona z Domnowa (Domnau) do Bartoszczy. 14 X 1905 r., ze skutkiem od 1 XI 1905 r., następujące powiaty z rejencji królewieckiej włączono do nowo utworzonej rejencji olsztyńskiej: olsztyński, nidzicki, szczycieński, ostródzki i reszelski. W 1918 r. rejencja królewiecka obejmowała 16 powiatów: Braniewo, Pruska Itawka, Rybaki, Gierdawy, Frydląd, Mamonowo, Lidzbark, Pastęk, Królewiec miasto, Królewiec powiat, Labiawa, Kłajpeda miasto, Kłajpeda powiat, Morąg, Kętrzyn i Welawa. 21 IX 1927 r. powiat frydlański przemianowano na bartoszycki. W 1938 r. rejencja królewiecka

Zachodniego, tak jak powiaty chełmiński i michałowski, także miasto Toruńłączono z ich nowymi terenami²³. Powodem tych zmian miały być względy gospodarcze państwa²⁴. Tego rodzaju podział nie uwzględniał jednak rosnących potrzeb politycznych (np. wschodniopruskie powiaty nidzicki i morąski miały przyspaść Pomorzu Zachodniemu)²⁵. Po obradach nadprezydentów Prus Wschodnich, Zachodnich, Poznania oraz prezesów rejencji kwidzyńskiej i bydgoskiej w październiku 1815 r. w Kwidzynie²⁶, problem nowych granic prowincji rozstrzygnięty został wiosną 1816 r. na konferencji w Berlinie. Rezultat obwieszczono w rozkazie gabinetowym (Kabinettsbefehl — KB) z 24 kwietnia 1816 r., podano w nim części składowe i granice rejencji ze wszystkimi szczegółami²⁷. Rejencjom pozostawiono jednak pewną swobodę uzgadniania zmian w tym zakresie²⁸.

Pomiędzy rejencją kwidzyńską i koszalińską nastąpiła pewna wymiana terenów²⁹. Z terenów Księstwa Warszawskiego, przyznanych Prusom w pierwszym pokoju paryskim, włączono do prowincji zachodniopruskiej powiaty chełmiński i michałowski w granicach z 1772 r., Toruń z nowo ustalonymi terenami oraz tereny lewobrzeżnej Wisły. Pozostałe tereny wraz z Wąlczem i Kamieniem zjednoczono w Wielkim Księstwie Poznańskim³⁰. Przyłączenie zachodniopruskich powiatów waleckiego i kamieńskiego do Poznania wzbudziło zastrzeżenia ministerstwa. Rozporządzeniem gabinetowym (KO) z 13 września 1816 r. król zdecydował, aby powiaty te, „w celu zaoszczędzenia mieszkańcom tych powiatów przedstawiania swoich przyzwyczajzeń do odmiennego rodzaju jurysdykcji”, włączyć do rejencji kwidzyńskiej³¹. Ostatecznie dochodziło jeszcze do innych zmian granicznych pomiędzy rejencją kwidzyńską a bydgoską w prowincji Wielkiego Księstwa Poznańskiego; weszły one w życie 1 stycznia 1818 r.³²

---

obejmowała 14 powiatów: Bartoszyce, Braniewo, Pruska Ilawka, Rybaki, Gierdawy, Mamonowo, Lidzbark, Pasłęk, Królewiec miasto, Królewiec powiat, Labiawa, Morąg, Kętrzyn i Welawa. Siedziba powiatu lidzbarskiego do roku 1899 mieściła się w Dobrym Mieście, następnie w Lidzbarku — M. Toeppen, op. cit., s. 344; Ministerialblatt für die gesammte innere Verwaltung (dalej: MBliV), 1902, Bd. 63, s. 167; GS, 1905, ss. 399—400; por. MBliV 1927, Bd. 88, Sp. 971 — Runderlass des Reichsinnerminister v. 30 September 1927; Statistisches Handbuch für den Preussischen Staat, 1888, Bd. 1, 1893, Bd. 2, 1898, Bd. 3. Zmiany administracyjno-terytorialne w rejencji gabińskiej po reformie podziałów powiatowych 1815—1818: Węgorzewo (Angerburg), Darkiejmy (Darkehmen), Goldap (Goldap), Gąbin (Gumbinnen), Szyłokarczma (Heydekrug), Wystruć (Insterburg), Pisz (Johannisburg), Giżycko (Lötzen), Ełk (Lyck), Nizinne (Niederung), Olecko (Oletzko), Piłkawy (Pilkallen), Ragneta (Ragnit), Mrągowo (Sensburg), Stofupiany (Stallupöhnen), Tylża (Tilsit). 14 X 1905 r., ze skutkiem od 1 XI, rejencja gabińska przekazała powiaty: piski, giżycki, ełcki i mrągowski nowo tworzącej się rejencji olsztyńskiej. Po wymienionych zmianach rejencja gabińska wykazywała następujący stan powiatów, który utrzymał się do roku 1918: Węgorzewo, Darkiejmy, Goldap, Gąbin, Szyłokarczma, Wystruć miasto, Wystruć powiat, Nizinne, Olecko, Piłkawy, Ragneta, Stofupiany, Tylża miasto, Tylża powiat. 8 X 1939 r. na podstawie „Ustawy Kanclerza Rzeszy o organizacji i administracji terenów wschodnich” do rejencji gabińskiej dołączono powiat suwalski — GS, 1939, ss. 399—400; Reichsgesetzblatt (dalej: RGBL.), 1939, I, 2, s. 2042, s. 2057; MBliV, 1941, 6(102), I, Sp. 939.

23 K. Forstreuter, *Die Rückkehr der Stadt Thorn zu Preussen 1815*, Beiträge zur Geschichte Westpreussens, 1970, nr 3, Leer (Ostfriesland), ss. 88—106.

24 C. Reusch, op. cit., s. 450.

25 M. Toeppen, op. cit., s. 340.

26 C. Reusch, op. cit., s. 451.

27 Ibidem, s. 452.

28 M. Toeppen, op. cit., s. 340.

29 Ibidem.

30 GS, 1815, s. 45; por. Besitznahmepatent v. 15 V 1815.

31 M. Laubert, op. cit., s. 28.

32 M. Laubert, *Die Ziehung der Westpreussisch—Posener Grenze*, w: *Studien zur Geschichte der Provinz Posen* 2 (1927), s. 30.

Rozporządzeniem gabinetowym (KO) z 13 kwietnia 1824 r. administrację Prus Wschodnich i Zachodnich podporządkowano jednemu nadprezydentowi; rozporządzenie wykonawcze z 3 grudnia 1829 r. potwierdziło formalne zjednoczenie obu prowincji w jedną „prowincję Prusy”³³.

Ustawa z 19 marca 1877 r. (z mocą obowiązującą od 1 kwietnia 1877 r.)³⁴, wydana głównie na skutek starań władz zachodniopruskich, anulowała to połączenie³⁵. Odtąd istniały obok siebie prowincja Prusy Wschodnie i prowincja Prusy Zachodnie.

W 1905 r. utworzono w prowincji Prusy Wschodnie trzecią rejencję — rejencję olsztyńską. Do rejencji olsztyńskiej włączono powiaty: reszelski, olsztyński, szczycieński, nidzicki i ostródzki z rejencji królewieckiej oraz ęłcki, giżycki, mrągowski i piski z rejencji gabińskiej³⁶. Utworzenie rejencji olsztyńskiej miało na celu zbliżenie władz pruskich z odległego Królewca do centrum ruchu polskiego — Olsztyna, w momencie gdy wznagała się walka z polskim ruchem narodowym i polskością na terenie Warmii i Mazur³⁷.

Taki podział administracyjny przetrwał do roku 1918. Na mocy traktatu wersalskiego zredukowano poważną część terenów administracyjnych prowincji Prus Zachodnich³⁸. Jedynie pewna część rejencji gdańskiej pozostała przy Prusach, większość przypadła Polsce, podczas gdy reszta terenu tworzyła od 15 listopada 1920 r. Wolne Miasto Gdańsk, które w myśl traktatu wersalskiego od 10 stycznia 1920 r. wyłączone zostało z Rzeszy Niemieckiej³⁹. Rejencja kwidzyńska w większej części przypadła Polsce⁴⁰. Trzy powiaty leżące po zachodniej części tzw. Korytarza, pozostałe przy Prusach — Złotów, Wałcz i Człuchów, miały zostać zintegrowane w nowo utworzonej prowincji marchii granicznej Poznań—Prusy Zachodnie (Provinz Grenzmark Posen—Westpreußen) z siedzibą w Pile. Z Prus Wschodnich oddzielono Działdowo wraz z częścią powiatu nidzickiego, które przyznano Polsce; weszło ono wówczas w skład województwa pomorskiego, a w 1937 r. z województwa pomorskiego przyłączone zostało do województwa warszawskiego.

Agresja niemiecka we wrześniu 1939 r. przerwała niepodległy byt państwa

33 B. Schumacher, *Geschichte Ost- und Westpreussens*, Würzburg 1965, s. 258.

34 GS, 1877, s. 107.

35 M. Bär, op. cit., s. 175, 330.

36 GS, 1905, s. 399.

37 Zmiany administracyjno-terytorialne w rejencji olsztyńskiej 1905 — stan powiatów: Olsztyn, Pisz, Giżycko, Elk, Nidzica, Szczytno, Ostróda, Reszel i Mrągowo. Siedzibą rejencji był Olsztyn. Działalność administracyjną rozpoczęto 1 XI 1905 r. 1 IV 1910 r. Olsztyn otrzymał własny powiat miejski. Do 1919 r. rejencja olsztyńska obejmowała powiaty: Olsztyn miasto, Olsztyn powiat, Pisz, Giżycko, Elk, Nidzica, Szczytno, Ostróda, Reszel, Mrągowo. 28 VI 1919 r. na mocy art. 28 paktu wersalskiego część powiatu nidzickiego wraz z Działdowszczyzną powróciła do Polski. Działdowszczyzna została ponownie włączona do rejencji olsztyńskiej 26 X 1939 r., a 24 IV 1940 r. do powiatu nidzickiego. Do roku 1820 siedzibą powiatu giżyckiego był Ryn. Reszel: landratura od roku 1818, z siedzibą landrata od 1857 do 1862 w Reszlu; od 4 I 1863 w Biskupcu — GS, 1905, s. 399, s. 400; MBliV 1910, 71, s. 78; RGBl, 1919, II; RGBl, I, 2, 1939, s. 2042, 2057; MBliV 1940, 5(101), I, Sp. 816.

38 RGBl, 1919, II; *Ortschaftsverzeichnis für alle vom Deutschen Reich auf Grund des Versailler Vertrages vom 28 Juni 1919 abgetretenen Gebiete*, Berlin 1926, s. 3.

39 Por. B. Schumacher, op. cit., s. 301.

40 Rejencja kwidzyńska (zachodniopruska) przyłączona została do prowincji Prusy Wschodnie na podstawie § 5 ustawy o nowej organizacji administracji w Marchii Wschodniej (Ostmark) z 21 VII 1922 — GS, 1922, s. 171. Wraz z powiatami: Elbląg miasto, Elbląg powiat, Malbork, Kwidzyn, Susz i Sztum 8 X 1939 r., na podstawie ustawy Führera, włączona została do tzw. Okręgu Rzeszy Gdańsk — Prusy Zachodnie (Reichsgau Danzig — Westpreussen) — RGBl, 1939, I, 2, s. 2042.

polskiego. Wolne Miasto Gdańsk z Pomorzem włączono na podstawie dekretu Hitlera z 8 października 1939 r. do Rzeszy Niemieckiej pod nazwą „Prusy Zachodnie”, następnie zmieniono nazwę na „Okręg Rzeszy Gdańsk—Prusy Zachodnie” (Reichsgau Danzig — Westpreussen).

26 października 1939 r. ustalono nowy podział administracyjny Pomorza Wschodniego. Obszar Okręgu Rzeszy Gdańsk—Prusy Zachodnie obejmował obszar dawnego Wolnego Miasta Gdańska, województwa pomorskiego oraz niektóre powiaty prowincji wschodniopruskiej. Do nowego okręgu włączono województwa pomorskie w granicach ustalonych w 1938 r., z powiatami przyłączonymi z województwa poznańskiego i warszawskiego. Z Prus Wschodnich przyłączono powiaty tworzące rejencję zachodniopruską w okresie międzywojennym. Stolicą nowego okręgu został Gdańsk, a okręg podzielono na trzy rejencje: gdańską, kwidzyńską i bydgoską. Przeprowadzono również zmiany w prowincji wschodniopruskiej. Poza zmniejszeniem jej o powiaty rejencji zachodniopruskiej włączono powiat suwalski z województwa białostockiego oraz kilka powiatów z województwa warszawskiego, z których utworzono nową rejencję ciechanowską⁴¹.

V

Sprawa wcielenia Prus Wschodnich do Polski była przedmiotem rozmów dyplomatycznych od 1939 r. do zakończenia II wojny światowej. W oświadczeniach przedstawiciele rządu polskiego oraz w ich rozmowach z rządami Stanów Zjednoczonych Ameryki, Wielkiej Brytanii i Związku Radzieckiego w latach 1939—1945 spotykamy żądania przyłączenia całości Prus Wschodnich do Polski. Podczas konferencji ministrów spraw zagranicznych Związku Radzieckiego, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych w październiku 1943 r. w Moskwie ustalono, że po zakończeniu wojny Polska otrzyma Prusy Wschodnie. Na konferencji w Teheranie w grudniu 1943 r. Związek Radziecki wysunął roszczenia do północno-wschodniej części Prus Wschodnich; w związku z tym uzgodniono, że część ta (wraz z Królewcem) przypadnie Związkowi Radzieckiemu. Do problemu tego powrócono na konferencji w Jałcie w lutym 1945 r. i zdecydowano, że Polska otrzyma część Prus Wschodnich na południe od Królewca. Podobne ustalenia przyniosła konferencja poczdamska zakończona 2 sierpnia 1945 r. Ostateczne uregulowanie granicy polsko-radzieckiej w Prusach Wschodnich miało nastąpić w drodze układu między oboma państwami⁴².

Problemem wschodniopruskim zainteresowane były w okresie II wojny światowej polskie ośrodki konspiracyjne. Uważały one kwestię wcielenia Prus Wschodnich do Polski za oczywistą i nie podlegającą wątpliwości. Delegatura Rządu na Kraj i działające przy niej Biuro Ziemi Nowych opracowały program realizacji wcielenia Prus Wschodnich do Polski. Zakładając jednak, że wschod-

---

41 Po aneksji ziem polskich, 8 X 1939 r. utworzona została rejencja ciechanowska, którą przyłączono do prowincji Prus Wschodnich wraz z powiatami: Maków, Mława, Ostrołęka, Płońsk, Płock, Przasnysz, Pultusk, Ciechanów, Sierpc. W roku 1941 miastom polskim nadano nazwy niemieckie: Maków (Mackeim), Mława (Mielau), Ostrołęka (Scharfenwiese), Płońsk (Plöhnen), Przasnysz (Praschnitz), Płock (Schröttersburg), Pultusk (Ostenburg), Ciechanów (Ziechenau), Sierpc (Sichelberg).

42 K. Skubiszewski, *Zachodnia granica Polski*, Gdańsk 1969, s. 23.

nia granica Polski pozostanie nie zmieniona (tzn. taka jak w momencie wybuchu wojny), Biuro Ziem Nowych zakładało, że po wysiedleniu z Prus Wschodnich ludności niemieckiej, ziemie te będą zasiedlane przez ludność polską napływającą z innych regionów, a grupę podstawową ludności będzie stanowiła polska ludność rodzima⁴³.

Odmienne stanowisko reprezentowali przedstawiciele polskiej emigracji komunistycznej, znajdujący się w Związku Radzieckim. Uwzględniając fakt, iż na konferencji w Teheranie ustalono wstępnie wschodnią granicę Polski na linii Curzona, uważali oni, że na terenie Prus Wschodnich osiedlić należy mieszkańców wschodnich ziem polskich, które znajdują się po wojnie poza granicami kraju⁴⁴.

W drugiej połowie 1944 r. aktywną działalność rozpoczęli działacze mazurscy pochodzący z Prus Wschodnich, skupieni w utworzonym w czasie okupacji konspiracyjnym Związku Mazurów⁴⁵. Nawiązali oni kontakt z Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego i opracowali dla Krajowej Rady Narodowej memoriał zawierający koncepcje przejścia Prus Wschodnich przez władze polskie. Memoriał ten delegacja Związku Mazurów wręczyła przewodniczącemu Krajowej Rady Narodowej Bolesławowi Bierutowi⁴⁶. Postulowano w nim m.in. wprowadzenie na terenie Prus Wschodnich ustawodawstwa polskiego, wysiedlenie ludności niemieckiej, powołanie komisji weryfikacyjnych, mających za zadanie określenie przynależności do narodowości polskiej, konfiskatę majątku niemieckiego oraz rozbudowanie oświaty i kultury polskiej dla potrzeb ludności miejscowej. Memoriał wywołał żywe zainteresowanie najwyższych władz problematyką mazurską. Działacze Związku Mazurów zapraszano do współpracy z PKWN i wielu z nich zatrudniano w poszczególnych resortach rządowych. Przede wszystkim jednak zamierzano utworzyć z nich kadre przyszłej administracji Prus Wschodnich⁴⁷.

W styczniu 1945 r. wojska radzieckie rozpoczęły operację wschodniopruską, której celem było przełamanie oporu wojsk niemieckich, rozlokowanych w Prusach Wschodnich i wyzwolenie tego terytorium.

Poszczególne miasta powiatowe części Prus Wschodnich przypadającej Polsce wyzwalamo od 20 stycznia do 20 marca 1945 r.: 20 stycznia — Nidzicę; 22 stycznia — Gołdap, Iławę, Olsztyn, Ostródę; 23 stycznia — Morąg, Olecko, Szczytno; 24 stycznia — Elk, Węgorzewo; 25 stycznia — Pasłęk, Pisz, Sztum; 26 stycznia — Giżycko, Mrągowo; 27 stycznia — Kętrzyn; 28 stycznia — Biskupiec; 29 stycznia — Kwidzyn; 31 stycznia — Lidzbark Warmiński; 4 lutego — Bartoszyce, Górowo Iławeckie; 10 lutego — Elbląg; 17 marca — Malbork; 20 marca — Braniewo⁴⁸.

Już podczas ofensywy wojsk radzieckich w Prusach Wschodnich władze polskie zastanawiały się nad ustanowieniem polskiej administracji na tym

43 W. Wrzesiński, *Przyczynki do problemu wschodniopruskiego w czasie II wojny światowej*, KMW, 1965, nr 1, ss. 94—120; W. Wojnowski, *Warmia i Mazury w latach 1945—1947*, Olsztyn 1968, ss. 26—28; L. Gluck, *Od ziem postulowanych do ziem odzyskanych*, Warszawa 1971, s. 50 i n.

44 Ibidem.

45 K. Małek, *Z Mazur do podziemia. Wspomnienia 1939—1945*, Warszawa 1970, s. 116 i n.

46 T. Filipkowski, op. cit., ss. 68—79.

47 W. Wrzesiński, op. cit., s. 94—120.

48 B. Dolata, *Wyzwolenie Polski 1945*, Warszawa 1966, ss. 95—130, 347—523.

terenie. Postanowiono, że na obszarze Prus Wschodnich, mającym przyspaść Polsce, utworzy się Zarząd Komisaryczny do czasu ustanowienia na tym terenie urzędu wojewódzkiego⁴⁹.

Nim zapadły decyzje w tej sprawie, z inicjatywą wystąpiły władze województwa białostockiego. Wojewoda białostocki Jerzy Sztachelski powołał Biuro Pełnomocnika Rządu RP na Prusy Wschodnie. Biuro to działało od 3 lutego 1945 r. i miało za zadanie zorganizowanie polskiej administracji na terenie wyzwolanych Prus Wschodnich⁵⁰. Biuro dokonało podziału części Prus Wschodnich, mającej przyspaść Polsce, na trzy obwody: Obwód I (zachodni), obejmujący powiaty: braniewski, elbląski, kwidzyński, malborski, morąski, pasłęcki, suski i sztumski; Obwód II (centralny), obejmujący powiaty: bartoszycki, darkiemski, iławski, lidzbarski, nidzicki, olsztyński, ostródzki, reszelski, szczycieński i świętomiejski; Obwód III (wschodni), obejmujący powiaty: ełcki, giżycki, gierdawski, gołdapski, kętrzyński, mragowski, olecki, piski i węgorzewski⁵¹.

5 lutego porucznika Adama Petolca mianowano inspektorem na Obwód III (wschodni) i w tym samym dniu wysłano pierwszą ekipę administracyjną do powiatu kętrzyńskiego⁵². Z powodu trudności z dotarciem do Kętrzyna ekipa ta zatrzymała się na dłuższy pobyt w Białej Piskiej⁵³. Władze białostockie uczyniły więc pierwsze kroki w celu ustanowienia administracji polskiej na terenie Prus Wschodnich. Interesowały się jednak tylko Obwodem III (wschodnim). Do kwietnia nie mianowano inspektora Obwodu II (centralnego), a inspektora Obwodu I (zachodniego) mianowano dopiero 28 marca (major Mieczysław Borowiecki)⁵⁴. Powody tego zainteresowania odnaleźć możemy w memoriale wojewody Sztachelskiego do Tymczasowego Rządu RP z 5 marca 1945 r. W memoriale tym wojewoda postulował przyłączenie do województwa białostockiego ośmiu powiatów stanowiących Obwód III (bez powiatu gierdawskiego). Motywował to tym, że część województwa białostockiego znalazła się poza linią Curzona (na terenie ZSSR), co znacznie zmniejszyło obszar województwa, oraz ogromnymi zniszczeniami, jakim uległo województwo w wyniku działań wojennych. Postulaty wojewody Sztachelskiego zostały uwzględnione tylko częściowo w uchwale Rady Ministrów z 27 lipca 1945 r.⁵⁵

14 marca 1945 r. Rada Ministrów podjęła uchwałę o podziale Ziemi Odzyskanych na okręgi. Pełnomocnikiem Rządu na Okręg IV (Prusy Wschodnie) został mianowany wojewoda białostocki Jerzy Sztachelski. Na mocy tej uchwały pełnomocnikowi rządu podlegały wszystkie instytucje i urzędy na terenie Okręgu, z wyjątkiem wojska i sądownictwa⁵⁶. Pełnomocnik rządu w Białymstoku opracował projekt wskazówek dla przedstawicieli administracji polskiej wyjeżdżających do Prus Wschodnich⁵⁷, oraz plan prac organizacyjnych

49 E. Wojnowski, op. cit., s. 56.

50 APO, UPR, 29, s. 9, Sprawozdanie z działalności Delegatury Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski w Białymstoku z 22 VI 1945.

51 APO, UPR, 28, s. 37, Podział Okręgu Mazurskiego na obwody.

52 Ibidem, s. 225, Nominacja A. Petolca z 5 II 1945 r.

53 Ibidem, s. 91, Protokół zebrania Grupy Operacyjnej w Białej z 19 II 1945 r.

54 Ibidem, s. 222, Nominacja M. Borowieckiego z 28 III 1945 r.

55 APO, UPR, 28, s. 56.

56 E. Wojnowski, op. cit., s. 57.

57 APO, UPR, 28, ss. 1—5.

na nowo przyłączonych terenach Prus Wschodnich⁵⁸. Plan ten w punkcie pierwszym (organizacja władz i urzędów) przewidywał utworzenie i zorganizowanie następujących urzędów na terenie Prus Wschodnich: 1. Urząd Pełnomocnika Rządu z siedzibą w Giżycku; 2. Starostwa powiatowe w Elku, Giżycku, Gołdapi, Kętrzynie, Mrągowie, Olecku, Piszcu i Węgorzewie; 3. Starostwa grodzkie w Piszcu, Orzyszu, Srokowie i Reszlu; 4. Centralny Zarząd Administracyjny Pojezierza Mazurskiego z wydziałami — ogólnym, aprowizacji, przemysłu, rolnym, transportowym, przemysłu drzewnego, wodnym i rybnym, komunalno-budowlanym, zdrowia, poczty, kultury i sztuki, propagandy.

Plan ten nie został wprowadzony w życie.

W marcu 1945 r. wojewoda Sztachelski został członkiem Rządu Tymczasowego, a Pełnomocnikiem Rządu na Prusy Wschodnie został mianowany 30 marca pułkownik Jakub Prawin⁵⁹. 29 marca wysłano z Warszawy do Olsztyna dwa samochody, które przywoziły 37 osób, a 30 marca samochodem — 16 osób. Pierwszą grupę prowadził zastępca Pełnomocnika Rządu Jerzy Burski, drugą pełnomocnik Prawin⁶⁰. Z tą chwilą rozpoczęła się rzeczywista działalność Pełnomocnika Rządu na terenie Okręgu.

Stan tymczasowości administracji polskiej na Warmii i Mazurach trwał do maja 1945 r. 15 maja dowództwo III Frontu Białoruskiego wydało rozkaz polecający komendantom wojennym przekazanie władzy cywilnej w Okręgu przedstawicielom administracji polskiej. 23 maja 1945 r. wojenny komendant Olsztyna uroczystie przekazał władzę w mieście Pełnomocnikowi Rządu pułkownikowi Prawinowi. Podobne akty przekazania władzy odbyły się we wszystkich miastach powiatowych Okręgu, w okresie od maja do sierpnia 1945 r. Chociaż 23 maja pułkownik Prawin przejął władzę tylko w Olsztynie, nadano tej uroczystości charakter symboliczny i uznano, że z tą chwilą polska administracja (reprezentowana przez Pełnomocnika Rządu) objęła władzę nad całym Okręgiem Mazurskim⁶¹.

Pułkownik dr Jakub Prawin pełnił funkcję Pełnomocnika Rządu do grudnia 1945 r., a jego zastępcą Jerzy Burski do stycznia 1946 r. W grudniu następcą Prawina został dr Zygmunt Robel, a jego zastępcami mianowano w styczniu pułkownika Tadeusza Korala i Tadeusza Rejminiaka. Chociaż formalnie dr Robel był Pełnomocnikiem Rządu RP na Okręg Mazurski, de facto tytułował się wojewodą (kierującym Urzędem Pełnomocnika), a jego zastępcy wicewojewodami. Od początku swojej działalności dr Robel podjął starania, aby Okręg Mazurski zyskał status województwa, a Urząd Pełnomocnika został przekształcony w Urząd Wojewódzki. Starania te odniosły skutek dopiero w maju 1946 r. Rada Ministrów 29 maja 1946 r. wydała rozporządzenie tworzące w miejsce Okręgu Mazurskiego — województwo olsztyńskie. Na mocy tego rozporządzenia dr Robel zarządzeniem z 22 czerwca 1946 r. polecił zmienić nazwę Urzędu Pełnomocnika na Urząd Wojewódzki Olsztyński. Tak więc proces formowania się administracji polskiej na Warmii i Mazurach zakończył się

58 Ibidem, ss. 16—17.

59 E. Wojnowski, op. cit., s. 61.

60 APO, UPR, 28, k. 35, Telegram Ministerstwa Administracji Publicznej z 30 III 1945.

61 APO, UPR, 32, s. 1, Sprawozdanie Pełnomocnika Rządu RP za maj 1945.

w czerwcu 1946 r., a miejsce tymczasowego Urzędu Pełnomocnika Rządu na Okręg Mazurski zajął Urząd Wojewódzki Olsztyński.

PODZIAŁ TERYTORIALNY OKRĘGU MAZURSKIEGO

Do października 1939 r. prowincja wschodniopruska dzieliła się na cztery rejencje — gąbińską, królewiecką, olsztyńską i zachodniopruską. Liczyła 37 powiatów i 5 miast wydzielonych — Elbląg, Królewiec, Olsztyn, Tylża, Wystruć. Ogólna powierzchnia wynosiła 36 991 km²⁶². Z tego obszaru Polsce przypaść miała — zgodnie z ustaleniami konferencji jałtańskiej i poczdamskiej — część znajdująca się na południe od linii kolejowej Królewiec—Wystruć—Gąbin, tj. 27 powiatów i dwa miasta wydzielone — Elbląg i Olsztyn. Jej łączna powierzchnia miała wynosić 26 189 km². Część ta obejmowała całą rejencję olsztyńską (powiaty: elcki, giżycki, mrągowski, nidzicki, olsztyński, ostródzki, piski, reszelski, szczycieński), całą rejencję zachodniopruską (powiaty: elbląski, kwidzyński, malborski, suski, sztumski), dziewięć powiatów rejencji królewieckiej (bartoszycki, braniewski, gierdawski, iławecki, kętrzyński, lidzbarski, morąski, pasłęcki i świętomiejski) oraz cztery powiaty rejencji gąbińskiej (darkiejmski, gołdapski, olecki i węgorzewski)⁶³.

Z tego obszaru Rada Ministrów utworzyła — uchwałą z 14 marca 1945 r. o podziale Ziem Odzyskanych — Okręg Mazurski Prusy Wschodnie⁶⁴. Jednak granica północna Okręgu nie była jeszcze ustalona. Zadecydować o tym miała umowa polsko-radziecka. Niemniej wiadome już było, że granica polsko-radziecka przecinać będzie sześć północnych powiatów, a mianowicie: świętomiejski, iławecki, bartoszycki, gierdawski, darkiejmski i gołdapski. Jednak w spisie powiatów Okręgu ujmowano i te sześć powiatów, chociaż dwa z nich (świętomiejski i darkiejmski) nie były w ogóle objęte przez polską administrację.

Zasadnicze zmiany terytorium Okręgu Mazurskiego zaszyły w lipcu 1945 r. 16 lipca Pełnomocnik Rządu polecił staroście braniewskiemu włączyć do powiatu braniewskiego przypadającą Polsce część powiatu świętomiejskiego⁶⁵. Rada Ministrów uchwałą z 27 lipca 1945 r. włączyła powiaty elbląski, kwidzyński, malborski i sztumski do województwa gdańskiego, a powiaty elcki, gołdapski i olecki do województwa białostockiego⁶⁶. Tym sposobem obszar Okręgu Mazurskiego zmniejszył się do 21 368 km². 16 sierpnia podpisano w Moskwie umowę polsko-radziecką w sprawie granicy państwowej w byłych Prusach Wschodnich⁶⁷. Granicę wytyczyć miała mieszana, polsko-radziecka Komisja Delimitacyjna. Nim to jednak nastąpiło, władze radzieckie samowolnie dokonały przesunięć granicznych na niekorzyść Polski: 4 września 1945 r. w powiecie gierdawskim — 12—14 km na południe, 14 września 1945 r. w powiecie bartoszyckim — 5—7 km na południe, 16 października 1945 r. w powiecie

62 Zob. RGBl, 1939, I, s. 2042: Erlass des Führers und Reichskanzlers über Gliederung und Verwaltung der Ostgebiete. Vom 8 Oktober 1939; oraz pierwsze rozporządzenie wykonawcze z 26 X 1939 — ibidem, s. 2108; *Statistisches Handbuch für die Provinz Ostpreussen*, Schlossberg (Ostpr.) und Leipzig 1938, s. 8.

63 S. Gwiaździński, *Warmia i Mazury. Odbudowa Ziem Zachodnich*, Poznań 1957, ss. 417—478.

64 T. Grygier, op. cit., s. 356.

65 APO, UPR, 60, k. 15, Pismo Pełnomocnika Rządu RP z 16 VII 1945.

66 Ibidem, k. 57.

67 E. Wojnowski, op. cit., s. 68.

iławeckim — 2 km na południe. W ten sposób miasta Gierdawy, Nordenburg i Pruska Hławka oraz kilka gmin znalazło się na terytorium Związku Radzieckiego, a władze polskie zmuszone zostały do ewakuacji personelu administracyjnego i osadników polskich osiedlonych na tych terenach. Pełnomocnik Rządu złożył za pośrednictwem swych przedstawicieli protest u wojskowych władz radzieckich oraz przesłał raport o tych zmianach granicznych ministrowi Ziemi Odzyskanych⁶⁸. Ani protest, ani raport nie odniosły skutku. 10 stycznia 1946 r., w związku z pracami Komisji Delimitacyjnej, wojewoda Robel wysłał memoriał do ministra Ziemi Odzyskanych. W memoriale tym, biorąc pod uwagę kwestie gospodarcze i komunikacyjne, postulował przyłączenie do Polski miast: Świątomiejsce, Cynty, Pruska Hławka, Frydląd, Gierdawy, Nordenburg i Darkiejmy⁶⁹. Memoriału tego również nie wzięto pod uwagę, a linia graniczna przeprowadzona została z uwzględnieniem przesunięć dokonanych przez władze radzieckie we wrześniu i październiku 1945 r. Stąd wojewoda Robel pismem z 18 kwietnia 1946 r. polecił włączyć część powiatu darkiejmskiego, przypadającą Polsce, do powiatu węgorzewskiego⁷⁰. Ponieważ z powiatu gierdawskiego Polsce przypadły tylko dwie gminy, powiat gierdawski zlikwidowano i utworzono jedynie ekspozyturę starostwa gierdawskiego w Skandawie.

Tak więc do momentu przekształcenia się Urzędu Pełnomocnika w Urząd Wojewódzki, Okręg Mazurski składał się z 17 powiatów: bartoszyckiego, braniewskiego, giżyckiego, iławeckiego, kętrzyńskiego, lidzbarskiego, morąskiego, mrągowskiego, nidzickiego, olsztyńskiego, ostródzkiego, pasłęckiego, piskiego, reszelskiego, suskiego i ekspozytury starostwa gierdawskiego w Skandawie; łączna powierzchnia wynosiła 18 566 km².

W lipcu 1945 r. rozpoczęto dzielenie poszczególnych powiatów na gminy. Pismem z 14 lipca 1945 r. Urząd Pełnomocnika zwrócił się do starostów z prośbą o nadesłanie w terminie do 25 lipca 1945 r. podziału powiatów na gminy miejskie i wiejskie⁷¹. Był to jednak podział prowizoryczny, wymagający poprawek.

Drugą akcją ustalenia prawidłowego podziału terytorialnego podjęto pismem okólnym Urzędu Pełnomocnika nr 35 z 24 stycznia 1946 r.⁷² Równocześnie inspektorzy Urzędu Pełnomocnika przeprowadzili wiele inspekcji, które pozwoliły ustalić prawidłowość podziału poszczególnych powiatów na gminy. W ślad za tymi inspekcjami Urząd Pełnomocnika wprowadzał swoimi zarządzeniami poprawki i korekty podziału administracyjnego. Podział ten 30 czerwca 1946 r. obejmował siedemnaście powiatów i tzw. ekspozyturę gierdawską, na którym znajdowało się łącznie 142 gminy wiejskie i 30 gmin miejskich. Były to powiaty: bartoszycki (4 gminy wiejskie i 1 gmina miejska), braniewski (9 i 2), giżycki (6 i 2), iławecki (6 i 1), kętrzyński (9 i 1), lidzbarski (8 i 2), morąski (10 i 1), mrągowski (9 i 2), nidzicki (7 i 1), olsztyński (9 i 10), ostródzki (11 i 3), pasłęcki (8 i 1), piski (10 i 3), reszelski (8 i 3), suski (8 i 3), szczycieński (9 i 1), węgorzewski (9 i 1), ekspozytura gierdawska obejmowała 2 gminy wiejskie.

Zanim jednak doszło do tego podziału, toczyły się wśród zainteresowanych

68 APO, UPR, 59, k. 25—27, 38, 74, 88.

69 Ibidem, k. 2—4.

70 APO, UPR, 61, k. 23.

71 APO, UPR, 171, k. 13.

72 Ibidem, k. 15.

instytucji i władz spory na temat ostatecznego kształtu województwa olsztyńskiego. Włączenie południowych terenów Prus Wschodnich do polskiego organizmu państwowego zrodziło konieczność ustalenia dla nich nowych funkcji i dostosowania ich do spełniania nowej roli. Pierwszy wyłonił się problem podziału administracyjnego. Było to zagadnienie o tyle ważne, że w nowym ustroju, przy gospodarce uspołecznionej, władze administracji państwowej pełniły w stosunku do wszystkich działów gospodarki narodowej różnorodne funkcje kierownicze. Podział administracyjny powinien dlatego opierać się przede wszystkim na wynikającej z wszechstronnej analizy elementów mających wpływ na ekonomikę danego terenu, regionalizacji. Dążyć należało do tego, by dana jednostka administracyjna stanowiła wewnętrznie zharmonizowaną całość, która będzie miała równocześnie racjonalne powiązanie z sąsiednimi regionami.

W celu opracowania podziału administracyjnego, który odpowiadałby tym wymogom, potrzebny był dłuższy okres prac badawczych, a tymczasowy podział, chociażby prowizoryczny, musiał być dokonany prawie natychmiast po wyzwoleniu. Z konieczności opierał się on tylko na ogólnym rozeznaniu i dlatego był bardzo daleki od doskonałości. Niestety i w latach następnych nie doprowadzono do końca żadnej gruntownej pracy nad tym zagadnieniem.

Pierwszymi instytucjami, które podjęły się rozwiązania tego problemu, były: Ministerstwo Ziem Odzyskanych, Główny Urząd Planowania Przestrzennego i Urząd Prezydium Rady Ministrów. Do roku 1949 wypracowano podstawowe koncepcje. W roku 1949 prace te zostały zahamowane w związku z rozwiązaniem Ministerstwa Ziem Odzyskanych, a ostatecznie przerwano je po likwidacji Głównego Urzędu Planowania Przestrzennego. Jedną z koncepcji było utworzenie województwa ełckiego, do którego miały należeć m.in. powiaty wschodnie województwa olsztyńskiego.

Przy ustalaniu nowych granic województw nie trzymano się kurczowo granic administracyjnych z czasów niemieckich. Jak wiadomo, były to granice sztuczne. Nie miały one najczęściej logicznego uzasadnienia. Wspomniana koncepcja Ministerstwa Ziem Odzyskanych zalecała dążenie do odstępowania od dawnych granic, głównie po to, by przyspieszyć procesy integracyjne⁷³.

Przed ustaleniem granic administracyjnych musiał być określony system administracyjny. Przyjęto zasadę, że i na Ziemiach Odzyskanych będzie wprowadzona przedwojenna polska organizacja administracji terenowej, tzn. województwo, powiat, gmina, wieś.

Przy ustalaniu podziału administracyjnego najistotniejszym problemem była sprawa granic początkowo Okręgu, a później województwa. Sprawa granic powiatów nie była dyskusyjna, gdyż przyjęto zasadę zachowania, na początek, granic powiatów z czasów niemieckich. Powiaty przedzielone granicą państwową zostały przyłączone do sąsiadujących powiatów.

Zasadniczy spór toczył się o dwie grupy powiatów — z województwem białostockim o Ełk, Gołdap i Olecko (zwane w skrócie EGO), a z województwem gdańskim o Elbląg, Malbork, Sztum i Kwidzyn, należące kiedyś wraz z powia-

⁷³ B. Wilamowski, *Studia założeni i początków osadnictwa rolniczego na terenie województwa olsztyńskiego w latach 1945—1948*, Olsztyn 1963, ss. 81—88 (Biblioteka Gł. ART w Olsztynie, mps pracy doktorskiej).

tem Hawa do Prus Zachodnich. Początkowo cały teren Prus Wschodnich, wraz z byłą rejencją kwidzyńską, przydzielono do Okręgu Mazurskiego⁷⁴.

Pierwsze zastrzeżenie co do oddania do Okręgu Mazurskiego trzech powiatów wschodnich EGO zgłosiło — jak wspomniano — województwo białostockie. Mimo początkowych sprzeciwów, władze Okręgu Mazurskiego były zmuszone uznać postulaty województwa białostockiego za uzasadnione. Powiaty te, zaraz po ich wyzwoleniu, były zasiedlane i zagospodarowywane przez województwo białostockie. Praktycznie władze olsztyńskie nigdy ich nie przejęły, choć na początku formalnie do nich należały. Pismo Ministerstwa Administracji Publicznej z 9 lipca 1945 r. rozstrzygało spór, zalecając ostateczne wydzielenie z Okręgu Mazurskiego do województwa białostockiego trzech wschodnich powiatów mazurskich. Mimo to sprawa była jeszcze długo podnoszona przez przedstawicieli Olsztyńskiego, ale bezskutecznie.

Za przydzieleniem powiatów EGO do województwa białostockiego przemawiało dużo więcej argumentów. Województwo białostockie, obejmujące tzw. ziemie dawne, miało dużo większe możliwości zasiedlenia i zagospodarowania oraz zintegrowania tych terenów. Na skutek prawie zupełnego opuszczenia tych powiatów przez ludność mazurską, odpadł najmocniejszy argument — skupienia jej w jednym, w tym wypadku olsztyńskim województwie, by prowadzić jednolitą politykę w stosunku do tej ludności i nie absorbować tym problemem dwóch województw.

Nie bez znaczenia był fakt, że powiaty te, a szczególnie Gołdap, były bardzo zniszczone i jako najwcześniej zdobyte, mocno ograbione. W tej sytuacji stanowiłyby one dla słabego pod każdym względem, tworzącego się województwa olsztyńskiego, poważne obciążenie. Następne lata jednak wykazały, że i Białostoczczyzna nie najlepiej zdała egzamin z zagospodarowania terenów EGO.

Inaczej zupełnie układały się wszystkie sprawy w powiatach Powiśla, do którego oprócz powiatów kwidzyńskiego i sztumskiego zalicza się również powiat malborski oraz elbląski. Województwu olsztyńskiemu zależało na utrzymaniu tych powiatów głównie ze względu na to, że miały one do początkowych miesięcy po wyzwoleniu stosunkowo daleko posunięty proces zasiedlenia i zagospodarowywania. Dużo było tu, szczególnie w powiecie kwidzyńskim i sztumskim, polskiej ludności rodzimej. Najbardziej jednak pociągał bardzo uprzemysłowiony, choć i poważnie zniszczony — Elbląg. Po Królewcu stanowił on najmocniejszy ośrodek gospodarczy w Prusach Wschodnich. Wysuwany też był argument historycznych związków Malborka z Prusami Wschodnimi. Poprzez te powiaty chciano województwo olsztyńskie zbliżyć do morza i przez to ułatwić rozwój rolnictwa w kierunku produkcji na eksport, a równocześnie podnieść stopień uprzemysłowienia. Nie bez znaczenia były też bardzo żyzne gleby tych spornych powiatów.

Mocniejsze racje miało województwo gdańskie aniżeli olsztyńskie. Argumentowało ono tym, że Gdańsk i Gdynia muszą mieć szersze zaplecze i że nie można

---

⁷⁴ APO, UW II/91—4/2, s. 108, Załącznik do protokołu Plenarnego Posiedzenia Mazurskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej w lutym 1946 r.; UPR 91, s. 6, Sprawozdanie Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski z 16XII 1945 r. do Ministerstwa Administracji Publicznej.

ograniczyć terenu województwa do wąskiego pasa nadmorskiego, a równocześnie zachodziła potrzeba, by specyficzna problematyka miast nadmorskich, do których zaliczano także Elbląg, była skupiona w jednym województwie. Zwracano uwagę, że Olsztyn, żyjący głównie problematyką rolną, nie jest w stanie pokierować rozwojem Elbląga. Pozostałe powiaty Powiśla traktowane były jako zaplecze produkcji rolniczej dla miast przemysłowo-portowych. Był okres, kiedy władze województwa gdańskiego wysuwały koncepcję przyłączenia do nich również powiatu braniewskiego.

Pierwsza faza sporu zakończyła się przekazaniem w czerwcu 1945 r. powiatów Powiśla do województwa gdańskiego⁷⁵. Powiat braniewski został w województwie olsztyńskim. Sprawa zmiany przynależności administracyjnej tych powiatów była w późniejszych latach jeszcze wielokrotnie podnoszona przez władze województwa olsztyńskiego, a także przez władze tych powiatów, szczególnie Elbląga, niezadowolonych z traktowania ich przez władze gdańskie. Niewątpliwie potrzeby Powiśla, w porównaniu z wymaganiami Gdańska i Gdyni, były traktowane w województwie gdańskim jako drugoplanowe i dlatego istniały powody do niezadowolenia.

Zakończenie pierwszych, najpoważniejszych zmian w podziale administracyjnym nastąpiło w wyniku wydanego w połowie 1946 r. zarządzenia Ministerstwa Ziemi Odzyskanych⁷⁶.

Rozporządzenie Rady Ministrów z 29 maja 1946 r. w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziemi Odzyskanych zniósło nazwę „Okręg Mazurski”. Pełnomocnik Rządu był odtąd wojewodą olsztyńskim. Jakiś czas utrzymywały się zwyczajowe stare nazwy. Okólnikiem z 10 września 1946 r. wojewoda zakazywał używania nazw „Pełnomocnik Rządu”, „Urząd Wojewódzki Mazurski”. Wojewódzka Rada Narodowa utrzymała w swej nazwie przymiotnik „mazurska” najdłużej, bo do jesieni 1947 r.

Więcej było kłopotów z nazwami powiatów i miast. W latach 1945 i 1946 zmieniano je niekiedy kilkakrotnie. I tak, Giżycko zwano długo na przemian Lecem lub Łuczunami, Kętrzyn — Rastemborkiem, Lidzbark — Licbarkiem, Nidzicę — Niborkiem, Pisz — Jańsborkiem, Ostródę — Ostródem, Węgorzewo — Węgoborkiem, Górowo — Landsbergiem, Górskiem, Górowem Pruskim, Mrągowo — Żądborkiem, Pasłęk — Pasłęgiem lub Pruskim Holądem. W odniesieniu do miast sprawę uregulowało dopiero zarządzenie ministrów administracji publicznej i ziemi odzyskanych z 7 maja 1946 r. o przywróceniu i ustaleniu urzędowych nazw miejscowości. Po tej dacie nazwa tylko jednego miasta w województwie olsztyńskim uległa zmianie: Górowo utraciło przymiotnik „ławeckie”. Na podstawie wyżej cytowanego zarządzenia, rozporządzenie Rady Ministrów z 29 maja 1946 r. w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziemi Odzyskanych ustaliło nazwy powiatów województwa olsztyńskiego. W paru wypadkach nazwy te uległy później zmianom. Od 1959 r. powiat reszelski przyjął nazwę biskupieckiego, suski — ławskiego, ławecki — górowskiego. Powiat reszelski istniał tylko w nazewnictwie, gdyż jego siedziba mieściła się w Biskupcu. Także tradycyjna była nazwa „powiat ławecki”, dawna

75 B. Wilamowski, op. cit., s. 86.

76 Ibidem.

bowiem siedziba tego powiatu — Iławka — znalazła się poza granicami państwa i w 1945 r. starostwo od razu ulokowano w Górowie. Odmiennie przedstawiała się sprawa powiatu iławskiego. W 1945 r. siedzibą starostwa był Susz. Przeniesienie siedziby powiatu z Susza do Iławy nastąpiło 14 sierpnia 1946 r. Niektóre jednak agendy starostwa oraz urzędy nie zespolone pozostały nadal w Suszu aż do lat pięćdziesiątych. W latach 1951—1956 siedzibą powiatu olsztyńskiego było Barczewo, nie wpłynęło to jednak na zmianę nazwy powiatu⁷⁷.

VI

Ustawa z 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej wydana została w celu dalszego pogłębienia demokratyzacji w Polsce Ludowej. Miało się to realizować przez pełniejszy udział mas pracujących w rządzeniu państwem i skupieniu w radach narodowych pełni władzy ludowej w terenie. Rady Narodowe stawały się terenowymi organami jednolitej władzy państwowej w gminach, miastach i dzielnicach większych miast, w powiatach i województwach. Ustawa ta zlikwidowała podział administracji publicznej na państwową i samorządową. Agendy starostw powiatowych przejęły prezydium powiatowych rad narodowych, agendy Urzędu Wojewódzkiego — Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej⁷⁸.

W ślad za wyżej wspomnianą, 6 lipca 1950 r. wyszła ustawa o zmianach podziału administracyjnego państwa dotycząca o tyle województwa olsztyńskiego, iż z obszaru województwa bydgoskiego włączony został powiat nowomiejski, a z województwa warszawskiego — powiat działowski⁷⁹.

Następnej reformy administracyjnej dokonano w 1954 r.; w jej wyniku zlikwidowane zostały gminy, zastąpione gromadami. W skład gromady weszły wsie położone na terenie jednej gminy lub sąsiadujących ze sobą gmin, powiązane komunikacyjnie oraz posiadające wspólne urządzenia gospodarcze, kulturalne lub zdrowotne⁸⁰.

Uchwałami Wojewódzkiej Rady Narodowej z 4 października 1954 r. utworzono w województwie olsztyńskim 426 Gromadzkich Rad Narodowych; oddano do województwa warszawskiego 2 GRN, do białostockiego — 4, natomiast z województwa warszawskiego otrzymano 7 GRN. Ogółem w 1954 r. było więc w województwie olsztyńskim 427 GRN⁸¹. Gromady te okazały się jednak zbyt małe tak pod względem obszaru, jak i liczby ludności, by mogły stać się jednostkami administracyjnymi zdolnymi do życia. Dlatego też kolejnymi uchwałami Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie zmniejszono sukcesywnie liczbę gromad. W roku 1954 zlikwidowana została jedna GRN, w 1957 — 71, 1959 — 82, 1960 — 2, 1961 — 52, 1965 — 2, 1968 — 14, a w 1971 r. zlikwidowano

⁷⁷ A. Wakar, *Administracja publiczna*, Rocznik Olsztyński, 1964, t. 6, ss. 32—35.

⁷⁸ Dziennik Ustaw RP 1950 (dalej: DzU RP), nr 14 z 13IV. Ustawa z dnia 20 III 1950, poz. 130.

⁷⁹ DzU RP 1950, nr 28, poz. 255, art. 7.

⁸⁰ DzU RP, 1954, nr 43 z 29 XI, poz. 191, Ustawa z dnia 25 IX 1954 r. o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych.

⁸¹ Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie, 1954, nr 11 z 20 XII, poz. 50, Zarządzenie nr 13 Prezydium WRN z dnia 30 XI 1954 r. w sprawie ogłoszenia uchwał WRN w Olsztynie z dnia 4 X 1954 r., dotyczące reformy podziału administracyjnego wsi.

25 Gromadzkich Rad Narodowych. W momencie kolejnej reformy administracyjnej, w roku 1972, istniało w województwie olsztyńskim 178 Gromadzkich Rad Narodowych.

Ustawa z 29 listopada 1972 r. znosiła dotychczasowy podział terenów wiejskich na gromady. W celu stworzenia korzystniejszych warunków dla rozwoju społeczno-gospodarczego wsi, intensyfikacji rolnictwa i poprawy warunków bytowych mieszkańcom oraz w celu pogłębienia demokracji socjalistycznej, dalszego wzmocnienia roli i autorytetu rad narodowych i ich organów na terenach wiejskich, a także dla usprawnienia ich działalności — ustawa stanowiła o powołaniu gmin jako podstawowych jednostek podziału administracyjno-gospodarczego na terenach wiejskich. Równocześnie w wyniku zmiany art. 42 Konstytucji PRL organami zarządzającymi i wykonawczymi w gminach stali się nowo powołani naczelnicy gmin. W województwie olsztyńskim utworzono w 1972 r. 95 gmin⁸².

Wielka reforma administracyjna w 1975 r. ustanowiona została na posiedzeniu Sejmu PRL 28 maja 1975 r., na którym uchwalono ustawy: o zmianie Konstytucji PRL; o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych oraz o utworzeniu urzędu ministra administracji, gospodarki terenowej i ochrony środowiska. Dwustopniowy podział administracyjny wszedł w życie 1 czerwca 1975 r. Reforma ta zamykała całość prowadzonych od kilku lat przedsięwzięć dotyczących usprawnienia i unowocześnienia struktury i układu terenowych organów władzy i administracji. W skali kraju, w miejsce 22 jednostek szczebla wojewódzkiego, utworzono 49 województw⁸³.

Dotychczasowy obszar województwa olsztyńskiego podzielony został w sposób następujący: do województwa ciechanowskiego włączono miasta: Działdowo i Lidzbark Welski oraz gminy: Działdowo, Lidzbark Welski, Niechłonin, Płońscę, Rybno i Uzdowo. Do województwa elbląskiego włączono: miasta — Braniewo, Frombork, Ornetę, Pasłęk, Pieniężno, Prabuty i Susz oraz gminy: Braniewo, Frombork, Godkowo, Lelkowo, Kisielice, Młynary, Ornetę, Pasłęk, Pieniężno, Płoskinię, Prabuty, Stary Dzierżgoń, Rychliki, Susz i Wilczęta. Do województwa ostrołęckiego włączono gminę Rozogi. Do województwa suwalskiego włączono miasta: Biała Piska, Giżycko, Mikołajki, Orzysz, Pisz, Ruciane-Nida, Ryn, Węgorzewo oraz gminy: Biała Piska, Budry, Giżycko, Kruklanki, Mikołajki, Miłki, Orzysz, Pisz, Pozezdrze, Ruciane-Nida, Ryn, Węgielsztyn, Węgorzewo i Wydminy. Do województwa toruńskiego włączono Nowe Miasto Lubawskie oraz gminy: Biskupiec Pomorski, Grodziczno, Kurzętnik i Nowe Miasto Lubawskie.

Z pozostałych terenów utworzono województwo olsztyńskie, obejmujące 21 miast i 55 gmin. Powierzchnia tego największego w kraju województwa wynosi 12,3 tys. km², tj. 3,9% powierzchni kraju⁸⁴.

82 Dziennik Urzędowy WRN, 1972, nr 13 z 7 XII, poz. 176, Uchwała nr XXI/83/72 WRN w Olsztynie z dnia 6 XII 1972 w sprawie utworzenia gmin w województwie olsztyńskim.

83 Rada Narodowa — Gospodarka — Administracja, 1975, nr 12, ss. 1—3.

84 Ibidem, ss. 15—16, 28.

Verwaltungs- und Territorialveränderungen auf dem Gebiet des ehemaligen Ostpreußens mit besonderer Berücksichtigung der Wojewodschaft Allenstein

Z u s a m m e n f a s s u n g

In der Geschichte der Verwaltungs- und Territorialveränderungen auf dem Gebiet Ostpreußens kann man vier Perioden sehr deutlich differenzieren: die erste — von der Säkularisierung des Deutschordensstaates (1525) bis zur Gründung des Königreichs in Preußen (1701), die zweite von der Entstehung des Königreichs bis zum Wiener Kongreß (1815), die dritte von 1815 bis 1945 und die vierte seit dem Ende des zweiten Weltkrieges.

Die territorialen und administrativen Veränderungen dieses Gebietes waren während der letzten fünf hundert Jahre vor allem durch politische Schicksale des Landes bedingt. So unterschieden sich die Verwaltungsteilungen des Preußenlandes während der Herrschaft des Deutschen Ordens von denjenigen aus der Zeit, als es zum preußischen Staat und anschließend dem Deutschen Reich gehörte. Vollkommen anders sind sie nach 1945 geworden, als die von polnischen konspirativen Kreisen während der deutschen Besatzung erarbeiteten Pläne der Eingliederung dieser Gebiete in den wiedergeborenen polnischen Staat verwirklicht wurden.